

IRODALOM — KÜLFÖLDI TANITÁSI MOZGALMAK — LAPSZEMLE — HIREK

IRODALOM

Csóka J. Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. [A Pannonhalmi Főiskola könyvei.] A Magyar Tud. Akadémia támogatásával. Pannonhalmi, 1936. 328. lap.

Mária Terézia uralkodásának egyik legnevezetesebb fejezete iskolaügyi politikája, amely éppen azért mindenkor érdekelte is a magyar művelődéstörténelem munkásait. A nagy királynőnek ez a reformpolitikája akkor indult meg és lett korszakalkotóvá a magyar kultúrában, mikor a jezsuita rend eltörlése a Habsburgok monarchiájában alkalmat szolgáltatott arra, hogy az iskolaügy átalakítása napirendre kerüljön. Bécsbe is megérkezett ugyanis ebben a korban a felvilágosodás áramlata, mely elégedetlen volt a régi jezsuita iskola szellemével s a módszereknek és az egész művelődési felfogásnak új formáját sürgette. Érthető tehát, hogy e nagy jelentőségnek tudatában, a mindinkább kifejlődő történetírás korszakában, körülbelül 100 évvel az események után — kialakulván a megfelelő történelmi távlat — Ausztriában is, nálunk is a történettudósok egész sora kutatta e reformok történetét. 1860-tól 1927-ig Helfert, Ficker, Arneht, Strakosch—Grassmann, Wotke osztrák írók, hazai tudósaink közül pedig Fináczy Ernő és Kornis Gyula foglalkoztak részletesen az idetartozó kérdésekkel. Ismertették az eszmék útját, melyek Mária Terézia reformjaiban megvalósultak. Kutatásaik nyomán mindinkább világossá vált az érvényesülő reformgondolatok korszakalkotó jelentősége, mely abban nyilvánult, hogy bennük merült föl és testesült meg nálunk először az állami közoktatás eszméje. Mária Terézia nem habozott ugyanis a tanügyi intézését saját felségjogának és így politikumnak nyilvánítani. Nagy gondolat volt az is, hogy Mária Terézia reformja egységesen szervezte meg az egész közoktatásügyet a népiskolától az egyetemig s szoros összefüggést és átmenetet létesített az iskolák egymásra következő fokozatai között. Ratio-ja éppen e célból, mint a maga idejében legmodernebb tanügyi kodex, figyelembe vette korának pedagógia eszméit is. E mellett azonban említett tudósaink méltatták azoknak a pedagógusoknak érdemeit is, akik a reformeszmék kidolgozásán és megvalósításán nagy odaadással fáradoztak. Tanulmányaik eredményével az 1777. évi Ratio Educationisban testet öltő magyarországi tanügyi reformok történetére vonatkozó kérdéseknek egész komplexuma végleg megoldottnak látszott s főleg Fináczy megállapításai nyomán a köztudatba is átment, hogy az első Ratio teljesen magyar elmék eredeti és nagyvonalú elgondolás volt, amelyhez fogható az egykorú közoktatási tervezetek között nem található. Fináczy és Kornis nagy monografiáikban azt is megjelölték

egészen határozottan, hogy a Ratio szerzője Ürményi József, a m. kir. udvari kancellária tanácsosa, főmunkatársai pedig Tersztyánszky Dániel udvari levéltáros és Makó Pál jezsuita voltak. Ezeknek a közkinccsé vált történeti megállapításoknak kiegészítésére, illetőleg — minthogy kutatásaiban más eredményre jutott — helyesbítésére vállalkozott könyvünk szerzője, Csóka J. Lajos, a pannonhalmi főiskola tanára, mikor rámutat annak a férfiúnak szerepére, aki eddig sajátságos módon szinte teljesen elkerülte a magyar pedagógia történetének figyelmét. Ez a férfiú a tót származású Kollár Ádám, a bécsi udvari könyvtár igazgatója, kinek működése nemcsak az osztrák, hanem még sokkal inkább a magyar művelődés és oktatás történetét is érdekli.

Szerzőnk éppen azért nagy gondot fordított Kollár Ádámnak jellemzésére, hogy 150 esztendővel az események után kiderítse az igazságot azon harcokról és intrikákról, melyek Kollár személye körül dúltak. Dolgozatának voltaképpeni célzata mellett, hogy a Ratio szerzőségére nézve kifejtett föltevését Kollár magyar szimpátiáival is alátámassza, igazolni törekszik, hogy Kollár minden látszat és rágalom ellenére szerette hazáját, Szent István Magyarországot, melynek különböző anyanyelvű polgárai vannak. De nem értették meg. A magyarok proskribálták, mint hazaárulót, — s szerzőnk ebből a Ratio keletkezésének rejtélyére nézve is kimagyaráz egyet-mást —, a bécsiek lenézték, mert magyar volt. Megtudjuk szerzőnk könyvéből azt is, hogy Kollár Ádám a pedagógiai reformok mellett az alkotmányban is korszerű reformokat sürgetett, tehát modern felfogású ember volt. S bár törekvései legyőzhetetlen akadályokba ütköztek, mégis követelte a nemesi adófizetést, az insurrekció eltörlését, a jobbagyság sorsának javítását, stb. Pedig Kollár hazaszeretetében nincs ok kételkedni. Magyar szerzőktől való magyar tárgyú történelmi munkákat ad ki, saját jogtörténeti könyvei is magyar tárgyúak, nagyszabású magyar történelmet szándékozik írni és kiadni élete végén. De legszebben bizonyítja magyarságát az, hogy minden erejével és befolyásával támogatta a királynőnél Bessenyei Györgynek, a nemzet irodalmi ébresztőjének törekvéseit. Ha mint udvari ember a királynő érdekében dolgozva sokszor vétett is hazája törvényei ellen, de emberi tévedései dacára is nagy dolgokat vitt ki a bécsi udvarnál a magyar föld iránt érzett szeretetéből kifolyóan is.

Ez apológikus célzatú jellemzés mellett szerzőnk természetesen Kollár Ádám pedagógiai érdemeit viseli leginkább szíven.

Kollár Ádám 1774—1775-ben jelentős munkásságot fejtett ki mint a monarchia középiskoláinak főigazgatója, de szerzőnk szerint még fontosabb az a szerepe, mely a magyar tanulmányi rendszer, a Ratio Educationis létrehozásában osztályrészül jutott neki. Csóka Lajos jól tudja, hogy az a föltevése, mellyel őt tartja az európai szakirodalomban is pártját ritkító s a jövő fejlődés irányát még napjainkra nézve is sokban kitűző mű főszerzőjének, az eddigi felfogással szemben áll. Jól tudja, hogy állításának igazolásánál nagy körültekintésre és gondosságra van szüksége. Erre az óvatosságra annál inkább szükség van, mert kénytelen maga megvallani, hogy nincs birtokában egyetlen adat sem, mely „expressis verbis“ Kollár szerzőségét bizonyítaná, sőt az eddigi felfogások mellett még a hivatalos iratok is föltevése ellen látszanak tanuskodni, — valamint nincs bizonyíték arra a föltevésre sem, hogy

ugyancsak Kollár eszközölte volna ki Mária Terézia királynőnél az önálló magyar tanulmányi rendszert.

Bizonyítása tehát nem aktaszerű eljárásból, világosan beszélő történeti okmányok és adatok feldolgozásából áll, hanem irodalmi tárgyalás jellegével bíró fejtegetésekből, melyek a Ratio eszmevilágát, gondolatmenetét Kollár különféle hiteles pedagógiai irataival veti egybe.

Csóka Lajos könyve egyebekben is sok neveléstörténeti novumot tartalmaz. Először ismerteti részletesen Kollár főigazgatóságának történetét és a közoktatás központi szervének, a bécsi udvari tanulmányi bizottságnak (Studienhochkommission) hozzá való viszonyát. A továbbiakban rámutat azokra az okokra, melyek miatt Kollár általános középiskolai reformterve kudarcot vallott. Főtárgyára, a tulajdonképpeni novumra térve, bírálát tárgyává teszi a Ratio Educationis keletkezéstörténetének napjainkig hagyományos előadását és behatóan taglalja a „Ratio keletkezésének titokzatosságát”. Igazolni törekszik, hogy Kollár döntő szerepének, helyesebben szerzőségének föltételezése nemcsak lehetséges, de szükséges is. Ténybizonyíték gyanánt azután a Ratio Educationis tartalmi elemzése kapcsán kimutatja, hogy az eddig egészen önállónak tartott magyar tanulmányi rendszer elvei és eszmái szinte maradék nélkül megtalálható Kollár különféle korábbi pedagógiai irataiban. Ezeknek az összefüggéseknek vizsgálatából következteti végül, hogy a nagy elaboratum voltaképpeni létrehozója Kollár Ádám volt. Befejezésésként ebben az értelemben igyekszik — saját szavai szerint — „rekonstruálni a Ratio Educationis létrejöttének rejtélyét”.

Mint hogy munkájának tulajdonképpeni célja csak a Ratio szerzőségére vonatkozó új felfogásnak igazolása, azért ezuttal nem tárgyalja rendszeresen Kollár pedagógiai gondolatait, és azoknak forrásait és hatásait is csak mellékesen érinti.

Kétségtelen, hogy szerzőnk teljes odaadással, nagy körültekintéssel, kiváló történeti és pedagógiai erudícióval lát hozzá nehéz feladatának megoldásához. A feladat nemcsak azért nehéz, mert nagy tekintélyektől származó hagyomány ellenében kell irodalmi harcát folytatnia, s a tudomány elfogadott álláspontját e kérdésben megváltoztatnia, hanem még hozzá kézzelfogható történeti bizonyítékok nélkül, mondhatnók csupán imponderabiliák segédelmével. A kis Dávid harca ez Góliát ellen.

Szerzőnk tudós vállalkozása mind a mellett nem dicstelen, mert ha nem is tud száz százalékig mindenkit megnyerni tetszetős föltevésének, de, mint hogy a történetírás kritikán, szinte székspejszen alapuló tudomány, mindenestre érdeklődést kelt a kérdés ilyen megoldásának lehetősége iránt, esetleg további kutatásra serkenti az ellenmondókat s minden bizonnyal egy lépést jelent a „rejtély”, a „titok” megoldása menetében.

Csóka tudományos eszközei tiszteletreméltók. Foglalkozik a Ratio kéziratanyagával s az ennek vizsgálatából levonható és föltevéseknek éppen nem kedvező következtetésekkel. Azonban ezekre is talál neki megfelelő magyarázatokat. Szorgalmas kutatásainak egyéb eredményeit is, amennyiben összefüggésbe hozható főkérdésének megoldásával, Kollár pedagógiai kézírataival együtt közli könyve függelékében, így pl. Kollár tankönyveinek előszavait, Kollárhoz írott fontos leveleket stb. Ily módon érdeme könyvének, hogy egyik

része forráskiadványként értékes anyagot is tesz közzé a pedagógiatörténet tudománya részére .

Szerzőnk könyve bizonyára ellenmondásokat fog kiváltani és vitát fog provokálni e kérdésben azon felfogásnak részeseitől, amely Fináczy és Kornis klasszikus értékű kultúrtörténeti munkáinak alapján áll. Friml Aladár, a Ratio Educationis ügyének kitűnő ismerője és a Ratio magyar fordítója, szerzőnk könyvének ismertetése keretében röviden és rendkívül tömören, de teljes határozottsággal máris állás foglalt Csóka föltevéséi ellen. E rövid, de szilárd állásfoglalást bizonyára több idevonatkozó irodalmi megnyilatkozás is fogja követni, s a kérdés lezártnak, Csóka Lajos véleménye utolsó szónak nem tekinthető. Szerzőnk érdeme azonban mégis kétségtelen. Tudományos eszközökkel vizsgálni egy problémát, melynek tárgya nevezetes nemzetünk haladásának és művelődésének történetében, még akkor is érdekes és dicséretet érdemel, ha a munka eredményei nem egészen elfogadhatók, de sok új művelődéstörténeti új anyagnak feltárása közben mélyebb bepillantást engednek egy nevezetes korszak életébe, lelkébe, eszméibe s ily módon táplálják tudományos gondolkodásunkat és nemzeti önérzetünket is.

Gyulai Agost dr.

Dr. Krammer Jenő: A szlovenszkói magyar serdülők lelkivilága. Budapest, 1935. Merkantil-nyomda könyvkiadóvállalat. 77. lap.

Az elszakított magyar kisebbségek mindinkább fájdalmassá váló sorsa ma különösen aktuálissá teszi — nagyobb mértékben, mint valaha —, hogy érdeklődéssel kísérjük az elcsatolt területeken élő magyarok s köztük főleg a serdülők életét, lelkiviláguk alakulását. Természetesen csak az tud erről hű és teljes képet alkotni, és nyújtani mások számára is, aki maga benne él a kisebbségben, részt vesz annak sorsában, még inkább, ha maga is hozzátartozott a serdülő generációhoz.

Ilyen forrásból származó könyvvel van dolgunk Krammer Jenő dolgozatában. Tanulmánya, mely a szlovenszkói, helyesebben a régi magyar felvidéki megyék serdülő ifjúságának bonyolult mai lelki életét rajzolja meg, olyan úttörő kísérlet, melyre a szerzőt hivatottsága, egyéni sorsa és a történelmi eltolódások egyaránt determinálták. Kísérletében a lelki élet általános törvényeit a magyar népközösség történelmi sorsfordulásával hozza összefüggésbe. Szerző maga a kisebbségi magyarság fiatalabb nemzedékéhez tartozik s maga is közvetlen kapcsolatban volt a felvidéki ifjúság megmozdulásaival. Éppen azért tanulmánya alapos összegezése annak, ami a felvidéki ifjúság lekében az elcsatolás pillanatától kezdve napjainkig történt.

Szerzőnk egyéni életétől és a történelmi fordulattól determinálva, egészen új fogalmazással és új színnel világítja meg a szlovenszkói magyarság fogalmát és helyzetrajzát. Olyan meghatározottsággal van itt dolgunk, aminek alig volt még példa a történelem folyamán. Történelmi változások, néprajzi eltolódások régente nem jelentettek olyan döntő lelki változásokat, mint most. Kezdetlegesebb műveltség korában az ilyen változások nem jelentették azt, hogy régi ideálok érvényüket veszítik, új lelki beállítottság érvényesül az egyénben és úgyszólván mindent újra kell kezdeni.

A szlovenszkói magyar serdülőknek Krammer Jenő-rajzolta lelki arc-